

I.3. Perspectiva lingvistică

Prin activitatea și ideile fondatoare ale lui Wilhelm von Humboldt (1767-1835), lingvistica a fost recunoscută ca știință. Autor al unor lucrări de filozofia limbajului, lingvistică și estetică, savantul german este astăzi considerat fondatorul lingvisticii ca disciplină academică. De altfel, cea mai cunoscută dintre contribuțiile sale, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1836) [ed. rom. *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*], este bogată în considerații privind istoria și filozofia culturii, iar unele dintre acestea au influențat apariția și înflorirea unor școli de gândire estetică.

Una din ideile influente ale lui Humboldt, dezvoltată ca urmare a contactului cu lucrările unora dintre reprezentanții iluminismului francez¹, privește *dimensiunea estetică intrinsecă a limbii*: „în limbă (...) se formează (...) un principiu artistic-creativ, care îi este, de fapt, intrinsec. Căci în limbă conceptele sunt susținute de sunete și acordul tuturor forțelor spirituale se reunește astfel cu un element muzical care, penetrând-o, nu renunță la propria lui natură, ci doar și-o modifică. Frumusețea artistică nu se adaugă limbii asemenea unui ornament întâmplător, ci, dimpotrivă, este o consecință necesară prin sine a

¹ În studiul introductiv ce prefațează ediția în limba engleză a lucrării lui Wilhelm von Humboldt, Hans Aarsleff argumentează că viziunea savantului german s-a dezvoltat sub influența concepției lui Denis Diderot: „În estetica lui Diderot privind arta și limbajul și limba ca artă, Humboldt a aflat gata formate concepțiile pe care și le-a însușit.” (Humboldt 1988: lix).

esenței acesteia, o infailibilă piatră de încercare în desăvârșirea internă și generală a limbii. Căci activitatea internă a spiritului se avântă către cele mai îndrăznețe înălțimi doar atunci când sentimentul frumuseții își revarsă asupra ei strălucirea” (Humboldt 2008: 129).

Fundamentul asemănării pe care Humboldt o statornicește, pe urmele altor învățați, între limbă și artă² trebuie căutat, așa cum arată Hans Aarsleff, în convingerea savantului că limba este o manifestare a creativității: „numai grație limbii noi dobândim conștiință de sine, cunoaștere și stăpânire asupra realității. Ea este ca o lume secundă în care ne cunoaștem atât sinele cât și înfățișarea exterioară a lucrurilor, ca un intermediar între ființa subiectivă și existența obiectivă” (Humboldt 1988: xix).

În viziunea lui Humboldt - afirmă același comentator - limbile omenești sunt, chiar din momentul prim al articulării (configurării) lor, individualități distincte care pun în valoare vitalitatea și energia creatorilor lor, indivizii de excepție și popoarele. Ele sunt aidoma operelor de artă și nu toți artiștii sunt la fel de talentați. Ceea ce conturează în mod fundamental esența unei limbi date este spiritul creator care îi asigură devenirea și funcționarea, iar „această perspectivă estetică asupra naturii limbii stă în centrul concepției filosofice a lui Humboldt” (*idem*: xx).

Un alt interpret al concepției humboldtiene, Ernst Cassirer, afirmă că interpretarea diversității lingvistice ca diversitate a viziunilor asupra lumii are ca nucleu axioma că facultatea de reprezentare a omului este inseparabilă de limba sa, izvoarele

² „în partea cea mai profundă și mai inexplicabilă a evoluției sale, limba se aseamănă cu arta. Pictorul sau sculptorul îmbină și ei ideea cu substanța, iar în opera lor se arată limpede dacă această îmbinare, în intimitatea întrepătrunderii între cele două, izbucnește dintr-un geniu veritabil aflat în stare de libertate sau dacă ideea, separată în sine, este, ca să spunem așa, copiată trudnic și migălos cu dalta sau cu penelul” (Humboldt 2008: 127).

acestei perspective regăsindu-se în filozofia idealistă fondată de Immanuel Kant. Humboldt – notează Cassirer (2008/I: 113-115) - „caută să ajungă în punctul în care opoziția dintre subiectivitate și obiectivitate, dintre individualitate și universalitate se dizolvă într-o pură nediferențiere”. În calitatea lor de energii spirituale, limbile naturale sunt subiective în raport cu realitatea obiectivă, însă ele nu împiedică înțelegerea existenței, ci, mai degrabă, acționează ca mijloace de formare, de „obiectivare” a impresiilor sensibile. Cu alte cuvinte, „limba nu pornește de la obiect ca ceva dat, pentru a-l „copia” pur și simplu, ci ea ascunde în sine mai degrabă o atitudine spirituală, care reprezintă întotdeauna un factor decisiv” în percepția obiectului. În termenii lui Humboldt (2008: 122), „cuvântul nu este echivalentul obiectului care se prezintă simțurilor, ci al interpretării care se dă acestui obiect pe parcursul producerii limbii, în momentul precis determinat al inventării cuvântului. Aici se află extraordinara sursă a multiplicității de expresii diferite pentru aceleași obiecte; atunci când, de exemplu, în sanscrită, elefantul este denumit când „cel care bea de două ori”, când „cel cu doi colți”, când „cel înzestrat cu o mână” constatăm că sunt denumite tot atâtea concepte diferite, cu toate că întotdeauna este avut în vedere același obiect. Limba nu reprezintă niciodată obiectele, ci întotdeauna conceptele pe care, pornind de la ele, spiritul le configurează spontan în momentul producerii limbii”.

Așadar, cuvintele unei limbi nu sunt nici oglinzi, nici vehicule, ci interpretări ale lumii obiectelor. Cristalizări ale unei viziuni subiective asupra lumii, viziune teaurizată și codificată de limba însăși din chiar momentul devenirii sale, cuvintele sunt totodată obiectivări lingvistice ale conceptelor pe care spiritul le configurează.

„Eternă mediatoare între spirit și natură” (Humboldt 2008: 200), limba pune în evidență existența unui arhitect care îi însuflețește devenirea, iar această devenire, argumentează Hans

Arsleff (Humboldt 1988: xxix), se aseamă, în concepția savantului german, cu procesul de creație artistică. Pictorul sau sculptorul nu imită ceea ce percepe din lumea înconjurătoare, ci, dimpotrivă, urmează un model ideal izvorât din imaginație, dar de îndată ce respectivul model se materializează într-o substanță precum culoarea sau piatra, schița rezultată devine o formă obiectivă ce va determina calitatea artistică a întregii creații. Aidoma artiștilor, generații succesive de vorbitori dau culoare și formă „schiței” constituite de primele articulări în care se materializează nașterea unei limbi.

Dacă perspectiva de factură estetică asumată de Wilhelm von Humboldt se reflectă atât în planul concepției sale asupra limbii cât și în planul argumentării pe care o valorifică pentru a-și susține viziunea³, nu este mai puțin interesant de notat că unele dintre considerațiile sale asupra noțiunii de stil merită avute în atenție. Observațiile privesc în special distincția între ceea ce astăzi numim „stilul scriitorului” și „stilul de limbă”.

În acord cu circulația ideilor în epoca sa, idei vehiculate sau impuse de reprezentanți ai iluminismului francez, precum Denis Diderot (1713-1784) sau Etienne Bonnot de Condillac (1714-1780), și de personalități ale vieții culturale germane, ca Immanuel Kant, Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) sau Johann Gottfried von Herder (1744-1803), Humboldt își dezvoltă concepția asupra limbii ca activitate creatoare arătând că „limba este constant creată sau re-creată atât de individ, cât și de poporul de care acesta aparține” (Morpurgo Davies 1998: 109). Cu alte cuvinte, geniul individual și spiritul popular sunt angajate în fluxurile și refluxurile care animă viața și specificul unei limbi. Etapele în care spiritul unui popor conferă limbii culoare și

³ V. Cassirer (2008/I: 112): „Conceptele sale nu sunt niciodată produse pure și detașate ale analizei logice, ci din ele se desprinde o notă a sentimentului estetic, o dispoziție artistică, care îi însușește expunerea, care însă, în același timp, învâluie articularea și structura ideilor sale.”

caracter distinct sunt urmate de epoci în care „limbile și națiunile pot fi trezite și salvate de geniul individual al unor mari personalități” (Humboldt 2008: 195). În asemenea perioade de efervescentă literară, „limba se smulge mai mult din banalitatea zilnică a vieții materiale și se ridică pe culmile dezvoltării pure a gândirii și a reprezentării libere” (*idem*). În indicarea acestui curs de cristalizare și evoluție, gândirea lui Humboldt rezonază cu cea a lui Condillac, în accepția căruia „deși geniul limbilor depinde inițial de cel al popoarelor, dezvoltarea acestuia nu ar fi completă fără contribuția scriitorilor iluștri” (Condillac 2001: 186).

Pe fondul acestor progrese în interpretarea faptelor de limbaj uman articulat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se naște stilistica. Ca arie de preocupări intelectuale de sine stătătoare, această disciplină își conturează obiectul de cercetare pe fondul creșterii interesului față de arta literară și de istoria culturală a națiunilor. În Europa, preocupările de retorică, poetică și stilistică s-au acomodat concepțiilor estetice și ideologiilor literare ale unor mari gânditori și scriitori precum cei deja menționați.

De exemplu, în viziunea lui Goethe, a scrie este, ca și a vorbi, un act de trăire, iar considerarea scrisului ca manifestare a vieții spiritului a favorizat conceperea stilului ca emblemă a personalității creatorului de artă (Schanze, în Fix/Gardt/Knappe 2008/I: 134). Această perspectivă nu este într-un tot nouă și radical deosebită de alte accepții anterioare date stilului. Încă dinainte de epoca Renașterii, noțiunea avea, în limbi europene precum franceza, un bogat repertoriu de valori semantice: „În Evul Mediu [pentru *stil* – n.r.] se dezvoltă sensurile ‘manieră de exprimare’ (orală), ‘fel de a fi’, ‘mod de a trăi’, ‘mod de a face ceva’, ‘tehnică de a combate’, ‘mod de a acționa’ (în justiție) și chiar ‘mod de a gândi’, ‘opinie’” (Sempoux 1961: 740). Cu sensul ‘manieră de a scrie proprie unui scriitor’, termenul *stil* este întrebuințat încă din antichitatea greco-latină, ceea ce înseamnă

că inovația romanticilor, anume că stilul este manifestarea emblematică a originalității creatoare, se integrează în acest cadru conceptual și se cuvine corelată cu teza personalității demiurgice a genului⁴.

În spațiul cultural european, existența unei discipline cu obiect de cercetare distinct de cel al retoricii sau al poeziei este mai întâi problematizată de germanistul Wilhelm Wackernagel (1806-1869), profesor la Universitatea din Basel și om de litere, autor al mai multor volume de versuri. Publicată postum, lucrarea *Poetik, Rhetorik und Stilistik: Akademische Vorlesungen* [Poetică, retorică și stilistică: prelegeri universitare, 1873] este o sinteză a cursurilor susținute de Wackernagel între 1863 și 1869, iar doctrina estetică ce călăuzește argumentația acestui învățat se întemeiază pe ideea că arta este „obiectivarea frumoasă a percepției subiective a frumuseții” (Richter 2010: 107). Această teză favorizează legitimarea stilului ca manifestare expresivă cu dublă ipostaziere, subiectivă și obiectivă.

Raportul dialectic dintre dimensiunea subiectivă și cea obiectivă a stilului este angajat în definiția formulată de Wackernagel (1873: 313): „Stilul este maniera de reprezentare prin intermediul limbii, pe de o parte condiționată de caracteristicile mentale ale reprezentatului și, pe de altă parte, de conținutul și scopul reprezentării”. Această definiție este relevantă sub mai multe aspecte. În primul rând, ea reliefează dubla natură a faptelor de stil, cognitivă și lingvistică. În al doilea rând, formularea reliefează considerarea stilului ca rezultat al unei intenții de comunicare dirijate către atingerea unui anumit scop.

⁴ „Pentru estetica romantică, ideea de geniu este însă constitutivă și în mod suprem expresivă, ea sintetizând o întregă viziune asupra procesului de creație artistică. Încă din preromantism se impune ideea originalității în creație, originalitate incompatibilă cu observația regulilor ce dominaseră procesul de creație în clasicism. (...) În romantismul dominat de ideea originalității și organicității creației, ideea de geniu devine un leitmotiv filozofic și estetic cu importante rezonanțe în creația literară” (Călin 1975: 143-144).

În al treilea rând, autorul accentuează calitatea stilului de a se constitui în înveliș expresiv al vieții spirituale a unui individ.

Din moment ce individul are posibilitatea de a valorifica resursele spiritului și ale limbii considerate cele mai potrivite cu intențiile și scopurile sale comunicative, stilul este emblema unei subiectivități. În același timp, stilul, în calitate de manifestare exterioară și sensibilă a condiționărilor pe care gândirea și limba le întrețin și le impun, are și caracter obiectiv, în sensul că interdependența dintre gândire și limbă obiectivează propensiunile subiective ale spiritului. În acord cu această definiție, învățatul german delimitează sfera de preocupări a stilisticii, considerând că obiectul acesteia este de a studia proprietățile de ordin expresiv ale învelișului lingvistic în care spiritul se lasă cuprins și exprimat.

Obiectul de cercetare al stilisticii ține, deci, de partea exterioară a reprezentării prin limbă, nu de idee în sine. Nu substanța gândirii ca atare intră în sarcina preocupărilor de stilistică, ci „forma, alegerea cuvintelor, construcția de propoziții”. Cu toate acestea, stilul nu este un produs mecanic și inert, dat fiind că „formele lingvistice de care se ocupă stilistica sunt în mod indispensabil condiționate de conținut și de idee. Stilul nu este o mască mortuară care acoperă un conținut, ci este o întruchipare vie, un mod de a face ca oasele și carnea să poată prinde suflet. Desigur că stilul este un veșmânt al conținutului, dar cutele acestui veșmânt sunt puse în evidență tocmai de părțile acoperite de veșmânt, iar alcătuirea și mișcarea acestora este dată de spirit.” (Wackernagel 1873: 311). Acest decupaj ne permite să înțelegem că în concepția unora dintre învățații care au încercat, în secolul al XIX-lea, să delimiteze domeniul preocupărilor de stilistică, stilul este conceput ca formă externă a limbii, menirea faptelor de stil fiind de a fixa, în plan lingvistic, mișcările vieții spirituale.

Dacă în secolul al XIX-lea sfera stilisticii a fost fixată în câmpul artei literare, la începutul secolului al XX-lea, prin activitatea științifică a lui Ferdinand de Saussure (1857-1913) și a unora dintre elevii săi, mai cu seamă Charles Bally (1865-1947), obiectul de cercetare al stilisticii este delimitat din unghiul preocupărilor de lingvistică.

Ferdinand de Saussure este considerat unul din întemeietorii lingvisticii generale și nu este mai puțin adevărat că lui Charles Bally i se atribuie onoarea de fondator al stilisticii lingvistice. Se poate, așadar, afirma că fertilul demers științific saussurian a determinat configurarea preocupărilor de lingvistică generală și de stilistică.

Este cunoscut faptul că influența concepției lui Ferdinand de Saussure⁵ privind natura și funcționarea limbii ca mijloc de

⁵ Personalitatea științifică a savantului genevez, așa cum este ea evocată în mărturiile discipolilor și ale altor colaboratori, impresionează prin contrastul între firea rezervată și introspectivă a omului Saussure și prelegerile strălucite ale profesorului care se bucura de un neștirbit respect printre studenți. Iată cum sintetizează unul dintre studenți imaginea pe care Ferdinand de Saussure o avea în ochii celor ce frecventau cursurile sale la *École Pratique de Hautes Études*, între 1881 și 1891: „printre atâția profesori eminenti, a fost unul dintre cei mai ascultați și mai iubiți. Admiram în cursurile sale informația vastă și temeinică, metoda riguroasă, vederile generale, îmbinate cu detaliul precis și expunerea ce era de o claritate, de o cursivitate și de o eleganță suverane.” (Saussure 1998: 252). Un portret asemănător creează și discipolii care audiază cursurile de după 1891, când savantul renunță la postul de la Paris și acceptă catedra de sanscrită și de limbi indo-europene, special creată pentru el la Universitatea din Geneva. Pentru a contura o imagine în măsură să redea complexitatea activității didactice a profesorului genevez, se cuvine menționat că într-un interval de două decenii (1891 - 1913), Ferdinand de Saussure a ținut cursuri de lingvistică comparativă sau descriptivă dintre cele mai diverse: istoria limbilor indo-europene, fonetică și etimologie (greacă și latină), dialectologia istorică a limbilor clasice, gramatica istorică a limbilor germanice (gotică, saxonă veche, germană și engleză), lecții de sanscrită, persană și lituaniană, lingvistică geografică și generală. Unii dintre studenți se considerau intimidăți de cerințe, cunoscut fiind că, „la începutul fiecărui curs, cu un anumit optimism pedagogic, Saussure își avertiza elevii că el consideră că ei știu deja latina, greaca, engleza, franceza, germana, italiana.”

comunicare umană s-a concretizat în apariția și dezvoltarea structuralismului⁶, curent care a favorizat înflorirea altor discipline socio-umane: psihologia, sociologia, antropologia sau teoria și critica literară. Asupra elevilor și colaboratorilor săi, lingvistul genevez a avut o înrâurire remarcabilă, dacă e să ținem seamă de calitatea științifică a contribuțiilor pe care unii dintre ei le-au adus la dezvoltarea unor direcții de cercetare precum lingvistica diacronică (Antoine Meillet), psiholingvistica (Albert Sechehaye) sau stilistica (Charles Bally).

Cu opt ani mai tânăr decât ilustrul său profesor și predecesor, Bally a activat multă vreme ca profesor de liceu și ca docent (profesor universitar neretribuit) al Universității din

(Saussure 1998: 259). Cea mai recentă lucrare dedicată vieții și activității lui Ferdinand de Saussure, o monografie excelentă elaborată de lingvistul britanic John E. Joseph (2012), valorifică o mare bogăție de date referitoare la viața, personalitatea și preocupările savantului.

⁶ Termenul acoperă concepții științifice care aparțin unor axe epistemologice diferite: structuralismul european, infuzat de viziunea saussuriană și structuralismul american, încheat fără valorificarea distincțiilor stabilite de Ferdinand de Saussure. În Europa, dezvoltarea structuralismului a fost impulsionată prin activitatea reprezentanților Școlii de la Geneva și ai Școlii sociologice franceze, prin cercetările membrilor Cercului de la Praga și prin studiile oamenilor de știință care au format Cercul lingvistic de la Copenhaga. Aceștia li se pot adăuga, la rigoare, și alte orientări precum Școala de la Londra, mișcare lingvistică care a contribuit la afirmarea funcționalismului și contextualismului britanic. Succesul structuralismului european s-a datorat câtorva teze de mare impact privind organizarea semiotică a limbii și funcționarea procesului de comunicare verbală. Dintre acestea, pot fi amintite (Joseph 2012: 642): 1. privilegierea perspectivei sincronice în cercetarea limbii, 2. considerarea limbii ca sistem de semne, adică de entități biplane, cu formă (semnificant) și conținut (semnificat), 3. afirmarea naturii arbitrare a raportului dintre semnificant și semnificat, 4. identificarea celor două laturi ale semnului ca valori dezvoltate în interiorul sistemului lingvistic și 5. centrarea asupra celor două tipuri esențiale de raporturi, sintagmatic și asociativ, care determină organizarea semnelor în limbă și funcționarea lor în vorbire. Această paradigmă științifică a format cadrul ideologic și analitic care a propulsat lingvistica pe marea scenă a științelor (Joseph 2012: 642), ascensiune care a grăbit proclamarea lingvisticii ca „știință-pilot” (Bidu-Vrăncanu et al. 2001: 506, Frâncu 1999: 5).

Geneva, frecventând timp de treisprezece ani cursurile lui Saussure, dar fără a fi prezent la cele de lingvistică generală, ținute începând cu anul 1907. Cu toate acestea, el a fost prezent la unele din conversațiile particulare și amicale pe care Saussure obișnuia să le aibă cu studenții apropiați, după cum indică A. Sechehaye: „Cu mai multe prilejuri, el [Ferdinand de Saussure – n.r.] a vrut să ne inițieze în modul său de gândire. Aborda, în convorbiri amicale, problemele de metodă și problemele teoretice pe care le-a prezentat mai târziu (...) în cursurile sale de lingvistică generală.” (Saussure 1998: 274).

Coroborată cu alte argumente, această mărturie dovedește că Saussure era preocupat de încheierea unei teorii a limbii cu mult înainte să-și fi expus ideile într-un curs de lingvistică generală destinat studenților. În acest context, se poate consemna că Bally cunoștea aspectele de bază ale doctrinei saussuriene înainte de susținerea primului curs de lingvistică generală (16 ianuarie – 3 iulie 1907), iar acest aspect se dovedește esențial pentru a identifica atât elementele principale ale controverselor legate de publicarea *Cursului de lingvistică generală*, a cărui primă ediție a apărut în 1916, cât și pentru a observa în ce raport se situează concepția stilistică a lui Bally cu doctrina lingvistică a lui Ferdinand de Saussure.

După cum se știe, *Cursul de lingvistică generală* îi este atribuit lui Ferdinand de Saussure, însă lucrarea a fost compilată după notițele de curs ale discipolilor⁷. Meticulozitatea cu care își elabora lucrările științifice și starea de sănătate precară nu i-au permis savantului elvețian să redacteze lucrarea ce avea să revoluționeze teoria limbii. Dacă e să dăm crezare mărturiilor furnizate de editorii *Cursului*, Saussure avea obiceiul de a-și distruge „treptat foile pe care își schița zi cu zi expunerea! În

⁷ În prefața ediției princeps, editorii enumeră sursele documentare folosite. A se vedea Saussure 1998: 23.

sertarele sale nu am găsit decât niște ciorne destul de vechi, desigur nu fără valoare, dar cu neputință de utilizat și de combinat cu materia celor trei cursuri.” (Saussure 1998: 23). La trei ani după dispariția mentorului, Charles Bally și Albert Sechehaye împreună cu Albert Riedlinger au publicat volumul, menționând în prefață că autorul trecut pe copertă „poate nu ar fi autorizat publicarea acestor pagini”. Inițiativa elevilor lui Ferdinand de Saussure a trezit reacții vii, iar edițiile de referință - sinteza publicată de Bally și Sechehaye și seria de ediții critice ale manuscriselor inițiată, în 1957, de Robert Godel, și continuată, între 1968 și 1974, de Rudolf Engler - reflectă, prin contrastele dintre ele, destinul complicat al operei saussuriene.

În viziunea lui Simon Bouquet, unul din editorii contemporani ai scrierilor lui Ferdinand de Saussure, savantul genevez „n-a predat doar un curs de lingvistică generală, ci trei serii de lecții cu această denumire, ținute la universitatea din Geneva în 1907, 1908-1909 și 1910 – 1911, în fața unui auditoriu foarte restrâns de studenți... care, din fericire, le-au consemnat cu mare atenție. Tocmai pe baza unora dintre aceste note, Bally și Sechehaye au redactat - fără a asista ei înșiși la vreuna din lecțiile de lingvistică generală ale lui Saussure - ceea ce au numit o «reconstituire», reorganizând total și re-scriind, în sinteza lor unică și postumă, aceste lecții cu teme și logici de expunere multiple”⁸.

Deși realizată cu participarea lui Albert Riedlinger, „unul dintre discipolii care au urmărit teoriile profesorului cu cel mai mare interes” (Saussure 1998: 24), «reconstituirea» publicată de Bally și Sechehaye a fost de timpuriu criticată. Într-o recenzie a

⁸ Bouquet, Simon, 2002, „Après un siècle, les manuscrits de Saussure reviennent bouleverser la linguistique”, studiu publicat în revista electronică *Texto! Textes et cultures*, text disponibil la adresa http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Bouquet_Apres.html

Cursului de lingvistică generală, notează Bouquet⁹, Antoine Meillet (1866-1936), prieten și colaborator al lui Saussure, denunță lipsa de autenticitate a lucrării tipărite în 1916, considerând-o „adaptarea unor învățături orale fugitive, despre care nu se știe dacă detaliile criticabile aparțin autorului sau editorilor”.

O poziție similară adoptă chiar Riedlinger, editor-asociat și proprietar al unora dintre notițele prelucrate în ediția princeps. Într-o scrisoare din 1957, adresată unui prieten (Lucien Gaultier), Riedlinger subliniază că omiterea unor fragmente importante a denaturat spiritul saussurian al *Cursului*: „Mi-ar fi imposibil să comentez despre adevărata măreție a lui F. de Saussure fără a-l compara cu Bally și, drept urmare, fără a-l pune mai prejos pe acesta din urmă. Să explic: Bally a ciopârțit lingvistica generală, ceea ce viitoarea lucrare a lui Godel va demonstra cât se poate de clar. (...) Și mai gravă, însă, este eliminarea completă a excelenței introduceri de 100 de pagini din cel de-al doilea curs, pentru care Godel mi-a cerut acordul de a o publica *in extenso*, după notițele mele. Vă amintiți, fără doar și poate, că Bally decretase capitoul despre ‘unități și identități’ ca fiind neclar, iar dumneavoastră i-ați împărțit ideea. Însă Godel a văzut în această introducere chintesența gândirii saussuriene. Dar Bally, deși foarte talentat în observarea faptelor lingvistice, nu avea simțul filosofic al maestrului său și nici anvergura sa.”¹⁰.

Acest comentariu al lui Riedlinger sugerează că lipsa de afinitate între finețea teoretică a lui Saussure și precizia

⁹ Bouquet, Simon, 2007, „Saussure au XXIe siècle : ce que les textes saussuriens originaux remettent en cause du *Cours de linguistique générale*”, lucrare prezentată la Colocviul Internațional „Révolutions saussuriennes”, 19 – 22 iunie 2007, pagina de internet: <http://saussure.ch/preprints/>.

¹⁰ Bouquet, Simon, 1999, „La linguistique générale de Ferdinand de Saussure : textes et retour aux textes”, studiu publicat în revista *Texto! Textes et cultures*, text disponibil la adresa: http://www.revue-texto.net/1996-2007/Saussure/Sur_Saussure/Bouquet_Linguist-gen.html.

descriptivă a lui Bally pare să fie izvorul unor nepotriviri între notele de curs ale studenților lui Saussure și «reconstituirea» publicată în 1916. În acest sens, poate fi invocat unul dintre exemplele descoperite și analizate de Simon Bouquet (2007): în ceea ce privește celebra axiomă a *arbitrarității*, textul din 1916 „distorționează gândirea saussuriană (...)” dând impresia că *arbitrarul semnului* este „o trăsătură globală a entității lingvistice, pe când, dimpotrivă, în lecțiile ce includ asemenea pasaje, lingvistul genevez nu vorbește decât despre *arbitrarul semnificantului* (i.e. *arbitrarul intern al semnului*) – altfel spus, se axa strict pe punctul de vedere al semnificantului, pentru a afirma că nu există nicio legătură analogică între acesta și semnificat”.

În lumina unor astfel de devieri din ediția princeps, descoperite și comentate în procesul de editare filologică a notelor de curs ale studenților și a însemnărilor saussuriene, s-ar putea concluziona că cei mai importanți dintre discipolii lui Saussure au dat interpretări personale unora dintre noțiunile saussuriene fundamentale. Merită, așadar, să observăm în ce măsură controversa generată de editarea tezilor saussuriene poate fi corelată cu accepția particulară pe care Charles Bally a dat-o noțiunilor centrale ale doctrinei mentorului său în perioada în care a redactat lucrările prin care a legitimat existența stilisticii ca parte a lingvisticii.

În 1905, Bally publică prima dintre lucrările sale importante, *Précis de stylistique française (Manual de stilistică franceză)*. Volumul apare înainte ca Ferdinand de Saussure să țină seria de prelegeri de lingvistică generală. Ideile din această lucrare care se deschide cu definirea și trasarea sarcinilor stilisticii¹¹ sunt

¹¹ „Termenul *stilistică* sună cumva neplăcut în urechile francezilor; el este considerat a avea un iz întrucâtva germanic; cu toate acestea, este un termen clar și comod care permite deosebirea de alte părți ale lingvisticii a unei discipline care are un domeniu de sine stătător. Stilistica studiază mijloacele de expresie de care dispune o limbă, procedeele generale de care aceasta se folosește pentru a permite

reluat și îmbogățite într-un volum apărut în 1909, *Traité de stylistique française (Tratat de stilistică a limbii franceze)*, al cărui edificiu teoretic va fi discutat în cele urmează.

Aceste lucrări au fost cu siguranță cunoscute de Ferdinand de Saussure, care, într-o scrisoare din septembrie 1912, comentează originalitatea concepției științifice a discipolului său. Considerând că *observația psihologică* devine „metoda constantă” de urmărire a „nuașnelor discursului”, Saussure afirmă că stilistica lui Bally „ar fi «o psihologie a discursului» dacă n-ați arăta, în chip fecund, că în discurs se elaborează, de fapt, ceea ce, mai apoi, devine parte integrantă a limbajului” (*apud* Bouquet 2007). Deloc surprinzătoare, ideea că părțile limbajului uman se elaborează în discurs trebuie inclusă în nucleul de observații care i-au permis lui F. de Saussure să formuleze celebrele sale distincții teoretice.

Identitatea și sarcinile stilisticii, așa cum au fost ele trasate de Charles Bally, pot fi înțelese prin referire la: a) conceptul de *sistem*; b) corelația între dihotomia *langue - parole* și distincția *stilistică - stil*; c) problema *valorii* și distincția *paradigmatic - sintagmatic* și d) distincția *sincronie - diacronie*.

Sistem lingvistic - sistem expresiv. Nu se poate discuta despre noțiunea de *sistem*, fără a lua în considerare conceptul de *relație*, deoarece, la începutul secolului al XX-lea, relativismul reprezenta un cadru teoretic viabil de explicare a legăturilor dintre elementele și compartimentele limbii. F. de Saussure amintește că numai în virtutea acestor relații se poate descrie identitatea

redarea în vorbire atât a fenomenelor din lumea exterioară, cât și a ideilor, sentimentelor și mișcărilor din viața noastră interioară, în general. Ea se ocupă cu raporturile care, într-o limbă dată, se stabilesc între lucrurile denumite și expresia lor și încearcă să determine legile și tendințele pe care le urmează acea limbă pentru a face posibilă exprimarea gândirii în toate formele sale. În sfârșit, ea își caută o metodă proprie prin care să descopere mijloacele de expresie, să le definească și să le clasifice, arătând care este uzul lor potrivit.” (Bally 1905: 7).

semnelor limbii, așa cum o demonstrează analogia cu jocul de șah: „La fel cum la jocul de șah ar fi absurd să te întrebi ce reprezintă, în afara șahului, o damă, un pion, un nebun sau un cal, la fel de lipsit de sens ar fi, în măsura în care avem în vedere într-adevăr *limba*, să cercetăm ce este fiecare element în sine. Nimic altceva decât o piesă care capătă valoare prin opoziția sa față de alte piese, în funcție de anumite convenții. (...) în fiecare epocă există doar *opoziii*, valori *relative* (în realitate chiar convenționale, dar întemeiate înainte de toate pe posibilitatea de a opune doi termeni conferindu-le două valori.” (Saussure 2004: 71-72). În lumina acestui tip de argumentare, se poate accepta că doctrina limbii ca sistem se sprijină pe relativism, manifestările cele evidente ale principiului relativității fiind arbitraritatea și noțiunea de valoare lingvistică.

Printr-un raționament asemănător, Bally consideră stilistica o disciplină lingvistică ce trebuie să studieze „*trăsăturile afective* ale faptelor de expresie, *mijloacele* de care dispune limba pentru a le produce, *relațiile* reciproce existente între aceste fapte, în sfârșit, ansamblul *sistemului expresiv*, ale cărui elemente sunt” (Bally 1951/I: 16).

După cum lingvistica este știința care se ocupă cu studierea relațiilor dintre elementele care formează sistemul limbii, stilistica are drept obiect de cercetare sistemul expresiv dezvoltat prin relațiile reciproce dintre faptele de limbaj, analizate din unghiul conținutului lor afectiv. Se observă că în sistemul stilistic teoretizat de Bally, faptele de limbaj capătă valoare numai în virtutea relațiilor dintre ele, însă această idee formează, după cum spune A. Sechehayé, cheia de boltă a gândirii saussuriene, „în materie de funcționare a limbilor (*apud* Saussure 1998: 270).

În continuitatea ideilor lui Saussure, Bally afirmă că mijloacele de care dispune limba pentru a transmite conținuturi afective „sunt relative unele față de altele; ele nu formează un *ansamblu* prin numărul lor, ci un *sistem* prin grupare și

întrepătrundere; simbolurile lingvistice nu au *semnificație* și nu produc niciun *efect*, decât în virtutea unei reacții generale și simultane a faptelor de limbaj, care se delimitează și se definesc unele pe altele.” (Bally 1951/I: 21).

Unde își are, însă, originea această relativitate? Explicația dată de Bally la această întrebare nu mai ține strict de lingvistică, ci de fenomenologie, deoarece lingvistul elvețian consideră că nu redarea fidelă a realității, ci deformarea ei stă în natura firii umane: „suntem sclavii eului nostru; (...) în loc să se reflecte și să fie fidel concepută de noi, realitatea se refractă și suferă o deformare a cărei cauză este natura eului nostru.” (Bally 1951/I: 6).

Cu alte cuvinte, manifestarea valorilor afectiv-expressive nu ține strict de limbă, ci de felul relativ și sistematic în care vorbitorii folosesc limba pentru a-și exprima trăirile. Această accepție este și mai bine pusă în lumină prin definiția cuprinzătoare dată caracterului afectiv, care include „emoțiile, sentimentele, impulsurile, dorințele, tendințele noastre: pe scurt, tot ceea ce vibrează în noi, tot ceea ce are repercusiuni asupra eului nostru fizic, tot ceea ce ne face să acționăm, tot ceea ce reprezintă temperamentul și personalitatea noastră și care nu țin de intelect.” (Bally 1951/I: 6).

Unind aceste opinii, se poate ajunge la concluzia că dualitățile limbajului (Saussure 2004: 300-301) sunt corelate de Bally cu o dualitate cognitivă, în virtutea principiului relativității: „Gândirea noastră oscilează între *percepție* și *emoție*; cu ajutorul lor *înțelegem* și *simțim*. Cel mai adesea căpătăm simultan *ideea* și *sentimentul* lucrurilor gândite; este adevărat, în proporții infim variabile, însă, pentru observația practică, se poate spune că (...) gândirea este orientată spre unul dintre acești doi poli, fără a-i atinge complet și are, după caz, o «dominantă» rațională sau o «dominantă» afectivă” (Bally 1951/I: 151-152). Credința lui Bally în dualitatea *rațiune* - *sentiment* este atât de puternică încât ea

reprezintă esența relației între *lingvistică* și *stilistică*, înțeleasă ca o opoziție de tip saussurian: „Stilistica are ca punct de plecare ceea ce lingvistica are ca punct de sosire.” (Bally I/ 1951: 52).

În lumina considerațiilor de mai sus, trebuie remarcat că opoziția *lingvistică - stilistică* se corelează cu opoziția *lingvistica limbii - lingvistica vorbirii*, aspect acceptat și lămurit de însuși F. de Saussure. Într-un fragment dintr-un raport privind înființarea unei Catedre de stilistică la Facultatea de Litere a Universității din Geneva, părintele lingvisticii structurale împărtășește viziunea lui Ch. Bally și avansează ideea că stilistica este o *lingvistică interesată de cercetarea expresivității afective în vorbire* (parole): „ceea ce ni se oferă sub numele de stilistică este pur și simplu lingvistică. Da, domnilor, pur și simplu lingvistică. Numai că, aș îndrăzni să spun, lingvistica este vastă, cuprinzând în special două părți: una care este mai aproape de *limbă*, depozit pasiv, cealaltă care este mai aproape de *vorbire*, forță activă și adevărata sursă a fenomenelor ce pot fi observate ulterior, încetul cu încetul, în cealaltă jumătate a limbajului.” (Saussure 2004: 274).

În lumina acestor considerații, devine limpede că, fără să fi asistat prelegerile de lingvistică generală ținute de părintele structuralismului, Bally pare să fi cunoscut îndeaproape esența teoriei saussuriene, pe care o adoptă, o valorifică și o integrează în viziunea sa despre identitatea stilisticii ca disciplină lingvistică.

Langue/parole - stilistică/stil. În privința influențelor saussuriene asupra concepției lui Bally, nimic nu este mai grăitor decât distincția *stilistică - stil*, dezvoltată prin analogie cu binecunoscuta opoziție între *langue* și *parole*. În termenii lui Saussure, separarea *limbii* de *vorbire* înseamnă despărțirea 1) a „ceea ce este social de ceea ce este individual” și 2) a „ceea ce este esențial de ceea ce este accesoriu și mai mult sau mai puțin accidental” (Saussure 1998: 40). Limba „nu presupune premeditare și reflecția nu intervine aici” (*idem*), pe când

„vorbirea, este, dimpotrivă, un act individual de voință și de inteligență” (*ibidem*). Ipostaza langue se definește, deci, prin caracterul ei social, esențial și lipsit de premeditare, în timp ce vorbirea (parole) este de natură individuală, accesorie și voluntară.

Aceleași trăsături sunt invocate de Bally pentru a deosebi stilistica de stil. Stilistica - afirmă el - studiază manifestarea spontană, a mijloacelor colective de exprimare a afectivității, existente în limba vorbită de o întreagă comunitate, însă stilul reprezintă utilizarea voluntară, conștientă, a limbii de către un individ, pentru a crea frumosul prin cuvinte.

Dualismul stilistică - stil este reflectat și prin antiteza pe care Bally o realizează între limba comună și limba literară. Spre deosebire de limba comună, care ilustrează „particularitățile sociale ale limbajului” și este o realizare concretă „a tendințelor generale ale limbajului” (Bally I/ 1951: 29), limba literară „nu este decât suma și rezultanta stilurilor individuale” (Bally I/ 1951: 245), fiind „rezultatul unei nevoi estetice incompatibile cu banalitatea și mai ales cu sărăcia limbii comune.” (Bally 1951/I: 237). Opozițiile respective sunt redată, schematic, în tabelul de mai jos:

Tabelul 5: Distincțiile trasate de Charles Bally

LIMBAJ			
LIMBĂ LITERARĂ	≠	LIMBĂ COMUNĂ	
intenționabilitate	≠	spontaneitate	
		uz individual	uz colectiv
STIL	≠	STILISTICĂ „INDIVIDUALĂ”	STILISTICĂ „SOCIALĂ”
atitudine estetică	≠	atitudine afectivă	

Ideile lui Bally au primit din partea lui F. de Saussure o validare critică interesantă. Admițând existența opoziției între *stilistică* și *stil*, părintele structuralismului se dovedește atent în deosebirea celor două noțiuni și lasă să se înțeleagă că orice fapt de stil, nu doar cel de tip literar, este de natură individuală: „Stilul depinde de individ, iar stilistica se plasează inițial deasupra individului, în sfera lingvistică sau socială.” (Saussure 2004: 272). Astfel, paralela *stilistică* \approx *langue* și *stil* \approx *parole* atestă faptul că Saussure considera stilistica lui Bally o *lingvistică a expresivității*, sau mai precis, o lingvistică având ca obiect de cercetare relația *limbă* - *afectivitate*: „explicarea formulelor limbii ca fiind motivate de cutare sau cutare stare psihică este un lucru bine venit” (Saussure 2004: 273).

Valori lingvistice - valori stilistice. Esența deosebirii între raporturile asociative și cele sintagmatice este determinată de noțiunea de *valoare*¹². După cum se știe (Saussure 1998: 135-138), valorile *in absentia* se ordonează ca raporturi asociative (constelații), în timp ce valorile *in praesentia* se organizează ca raporturi sintagmatice (succesiuni). Aceste distincții trebuie să fi fost cunoscute de Bally, care adoptă perspectiva saussuriană și teoretizează existența a două tipuri de valori, *noționale* și *afective*: „Gândirea noastră (și aceasta este una dintre cauzele inevitabilei sale slăbiciuni) adaugă, spontan o «idee de valoare» celor mai mici percepții, adică un obscur instinct de conservare raportat la eul nostru, la viața noastră, la starea noastră de bine. Primul rezultat al acestei slăbiciuni este acela că toate percepțiile noastre

¹² „Raporturile și diferențele dintre termenii lingvistici se derulează în două sfere distincte, fiecare dintre ele generează o anumită ordine de valori; opoziția dintre aceste două ordini ne face să înțelegem mai bine natura fiecăruia dintre ele. Ele corespund cu două forme ale activității noastre mentale, amândouă indispensabile vieții limbii.” (Saussure 1998: 135).

sunt însoțite de sentimente de *plăcere* și de *neplăcere*” (Bally 1951/I: 152).

În viziunea stilisticianului genevez, *valoarea* apare nu doar ca produs al operațiilor mentale, ci reprezintă dovada unei „slăbiciuni” a gândirii, care corelează procesele raționale cu nuanțele afective. În gândire, consideră Bally, se împletesc rațiunea (intelectul, ideea, noțiunea) și emoția (sentimentul, „gustul”, valoarea afectivă). În consecință, exprimarea lumii prin limbă se realizează fie predominant noțional (aspect cercetat de lingvistică), fie predominant expresiv (aspect cercetat de stilistică), concluzie la care cercetătorul ajunge printr-un algoritm argumentativ inedit:

1) Polaritatea rațiune - emoție reprezintă chintesența gândirii;

2) Opozițiile lingvistice oglindesc dualitatea gândirii;

3) În limbă se manifestă valori noționale și valori afective;

4) Toate faptele de limbaj sunt susceptibile de a prezenta această dublă față valorică;

5) Lingvistica studiază valorile noționale, stilistica studiază valorile afectiv-expresive;

6) Valorile afectiv-expresive pot fi identificate numai prin raportare la cele noționale¹³;

7) Stilistica este o disciplină lingvistică pentru că valorile afective-expresive sunt exprimate prin elementele limbii comune tuturor vorbitorilor: „gândurile ne aparțin doar nouă, simbolurile folosite pentru a le exprima sunt comune tuturor celor care vorbesc în același fel ca noi.” (Bally 1951/I: 7)”

¹³ „aspectul afectiv al unui fapt de expresie nu poate fi într-adevăr surprins decât printr-un contrast față de conținutul său intelectual, în virtutea relativității care domină toate valorile expresive. (...) singurele distincții care pot fixa și clasifica faptele de limbaj sunt cele descoperite printr-o operație rațională (intelectuală), întrucât sentimentul este un fapt prea complex pentru a servi ca punct de pornire al analizei” (Bally 1951/I: 155).

Opoziția dintre valorile noționale și cele afectiv-expresive reprezintă contribuția teoretică pe care Bally o dezvoltă în spiritul doctrinei saussuriene. Tratatul său de stilistică este dovada tendinței de a arăta că „sistemul de valori” (Saussure 2004: 290) numit limbă este nu doar un *sistem lingvistic*, al valorilor noționale, ci și un *sistem stilistic*, al valorilor care își au izvorul în afectivitate. Acest sistem, de natură abstractă, formează, așa cum a indicat Ferdinand de Saussure, obiectul de cercetare al unei lingvistici a vorbirii cu resort afectiv, numită stilistică¹⁴.

În cercetarea românească, concepția stilistică a lui Charles Bally a fost continuată de Iorgu Iordan (1888 - 1986), elev și urmaș al lui A. Philippide (1859 - 1933), contemporan cu fondatorul stilisticii lingvistice, profesor la Universitățile din Iași și București. Urmându-l pe Bally, cercetătorul român înlocuiește opoziția *stilistică* - *stil* cu distincția *stilistică lingvistică* - *stilistică estetică* și acceptă ca întemeiată deosebirea între *sensul intelectual* și cel *afectiv*¹⁵.

¹⁴ Această valorificare a doctrinei saussuriene este respinsă de E. Coșeriu (1997: 149), fiind considerată o „pretenție” ce „constituie eroarea fundamentală a concepției lingvistice a lui Bally”. „Orice opoziție între «intelectual» și «afectiv» (sau, mai rău, «expresiv») - afirmă savantul român - este „inacceptabilă” „în planul limbii abstracte” și reprezintă „viciul original al așa-zisei «stilistici a limbii», care încearcă zadarnic să-și delimiteze obiectul față de ce al gramaticii” (Coșeriu 1997: 149). Negând validitatea distincției trasate de Bally, Coșeriu arată că deosebirea „între „afectivitate” și „logicitate” în limbă nu poate fi înțeleasă decât ca o distincție între *semnificația subiectivă* (manifestarea unei atitudini a subiectului vorbitor) și *semnificația obiectivă* („starea de lucruri” care este semnată). În acest sens, însă, este vorba de categorii semantice generale ale vorbirii concrete și nu de attribute exclusive ale cutărei sau cutărei forme lingvistice, căci nu poate exista o formă lingvistică propriu-zisă care să nu implice, în același timp, o atitudine a vorbitorului și o referință obiectivă” (Coșeriu 1997: 150).

¹⁵ „Un cuvânt, o particularitate sintactică, etc. pot avea, în ce privește sensul, două elemente distincte: unul strict intelectual, care este noțiunea pură, reprezentarea obiectului în discuție, altul afectiv, care arată oarecum poziția subiectivă, reacția sentimentală a individului vorbitor față de noțiunea respectivă.” (Iordan 1975: 12).

În viziunea lui Iordan, stilistica lingvistică are ca obiect de cercetare expresivitatea limbii vorbite, „așadar mijloacele de expresie ale întregii colectivități vorbitoare”, oprindu-se „la mijloacele de expresie cu conținut afectiv, produs al stărilor sufletești afective” (Iordan 1975: 12). La polul opus se află stilistica estetică interesată de cercetarea stilului, adică de „studiul tuturor mijloacelor lingvistice folosite de un scriitor (sau orator), pentru a obține anumite efecte de ordin artistic”. Cu excepția diferenței terminologice, Iordan păstrează antinomia dintre caracterul spontan, involuntar și colectiv al valorilor stilistice de natură orală și caracterul artificial, voluntar și individual al stilului, deși observă că materialul de lingvistic aflat la dispoziția vorbitorilor este același. Mijloacele lingvistice, scrie Iordan, „sunt, în principiu, identice la toți scriitorii de aceeași limbă. Oricum ar proceda ei, materialul lingvistic, considerat în sine, nu diferă de la unul la altul, întrucât el este impus de colectivitatea subiectelor vorbitoare, careia aparțin scriitorii înșiși” (Iordan 1975: 11). Diferențele stilistice dintre vorbitorii obișnuiți și scriitorii nu ar fi așadar motivate de existența unor resurse lingvistice distincte pentru diferite categorii de utilizatori, ci de tehnica de întrebuințare a resurselor.

În cadrul mai larg al afinităților dintre concepția lui Bally și cea a lui Saussure, Iordan transpune opoziția *stilistică* - *stil* în termeni saussurieni, afirmând că „stilistica se ocupă de elemente comune din limba unui grup social, pe când la stil avem în vedere numai particularitățile individuale; sau, cu alți termeni, într-un caz studiem ‘limba’ (= «langue»), în celălalt, ‘vorbirea’ (=«parole»), și anume vorbirea individuală” (Iordan 1962: 328).

Pe de altă parte, trecerea unităților lingvistice din planul paradigmatic și cel sintagmatic al enunțului este extrem de importantă pentru înțelegerea și descrierea schimbărilor care se pot manifesta, fie în planul formei, fie în planul conținutului (sau în ambele), în momentul actualizării limbii într-un act lingvistic.

Procesul este explicat de Roman Jakobson: „trebuie să reamintim care sunt cele două moduri principale de aranjament folosite în comportamentul verbal: selecția și combinarea. Dacă, de exemplu, *copil* este subiectul mesajului, vorbitorul va alege din vocabularul uzual unul dintre cuvintele mai mult sau mai puțin similare, ca: *puști, copil, tânăr* etc., într-o anumită privință toate fiind echivalente. Apoi, ca un comentariu la acest subiect, va alege unul din verbele semantic înrudite: *doarme, moțăie, ațipește, dormitează* etc. Ambele cuvinte alese se combină în lanțul vorbirii. *Selecția* se realizează în baza unor principii de echivalență, asemănare sau deosebire, sinonimie sau antonimie, pe când *combinarea* – construirea secvenței – se bazează pe contiguitate” (Jakobson 1964: 95).

Ca operații de construcție enunțiativă, selecția și combinarea stau la baza generării trăsăturilor expresive dacă se ține cont de faptul că acestea sunt valori rezultate din corelațiile în care se înscriu unitățile limbii. Cu alte cuvinte, selecția și combinarea guvernează manifestările expresive, iar de această problemă s-au interesat mulți stilisticieni (pentru detalii, v. Coteanu 1973/I: 54 - 59).

În exemple precum a) „Bătrânul *a murit*”; b) „Bătrânul *a decedat*”; c) „Bătrânul *s-a mutat la cele veșnice*”; d) „Bătrânul *a plecat dintre noi*”; e) „Bătrânul *a dat ortul popii*”; f) „Bătrânul *a crăpat*” sau g) „Bătrânul *a dat în primire*” se observă că enunțurile fac referire la același aspect, dar perspectiva asupra celor exprimate variază în funcție de felul în care vorbitorul dorește să exprime notele expresive ale noțiunii de moarte: a) [*neutru*]; b) [*oficial*]; c) [*religios*]; d) [*eufemistic*]; e) [*familiar*]; f) [*ireverențios*] sau g) [*argotic*].

Identitatea semnelor de care dispune un anumit sistem lingvistic pentru a le permite indivizilor să interacționeze verbal, este condiționată de interdependența și acțiunea factorilor *sociali* (argoul), *culturali* (termenii tehnico-științifici), *religioși* (termenii

bisericești) etc., iar observarea atentă a acestui mecanism subminează fundamentul teoretic al antinomiei spontan - voluntar, susținută de Charles Bally și, mai apoi, de Iorgu Iordan. Ținând cont de implicațiile proceselor de selecție și de combinare, Roman Jakobson afirmă că cei ce adoptă opoziția între spontaneitate și intenționalitate neglijează faptul că „orice comportament verbal țintește într-o direcție, însă țintele diferă și conformitatea mijloacelor folosite pentru atingerea efectului dorit constituie o problemă care-i preocupă în permanență pe cercetătorii diverselor forme de comunicare verbală” (Jakobson 1964: 85).

În stilistica românească, viziunea lui Jakobson este valorificată de D. Irimia, care constată că alegerea semnelor este concomitent selecție lingvistică (realizată spontan, în plan mental) și opțiune stilistică (manifestată în actul lingvistic conform unei intenții), dat fiind că „în operația de alegere a semnelor lingvistice și a structurilor relaționale, vorbitorul este orientat concomitent spre referent (...), limbă (...) și destinatar” (Irimia 1999: 40).

Dacă se ia ca reper faimoasa dihotomie saussuriană *sincronie* – *diacronie*, aceasta este legitimă numai în ceea ce privește sincronia. Lingvistul E. Coșeriu (1997) consideră că, în opera saussuriană, noțiunea de *diacronie* nu este corect delimitată, știut fiind că deosebirea dintre *sincronie* și *diacronie* nu „se referă la planul obiectului (= limbă), ci numai la planul investigației (= lingvistică)” (Frâncu 1999: 22). Obiecția este justificată, dar la începutul secolului al XX-lea, antinomia sincronie - diacronie reprezenta pentru Charles Bally (și pentru alți lingviști) o cale de interpretare novatoare, prin care s-a argumentat existența stilisticii descriptive și imposibilitatea întemeierii unei stilistici diacronice: „Existența unei lingvistice istorice reprezintă un adevăr în sine; dar stilistica nu ar putea fi

istorică, în accepția generală, lingvistică, a acestui termen, adică nu ar putea să-și întemeieze obiectul de cercetare pe schimbările observabile în evoluția faptelor izolate, nici chiar a grupurilor de fapte. Fundamentul obiectului de cercetare se află „în relațiile constante dintre limbaj și gândire. Vorbitorul care întrebunțează spontan limba maternă are tot timpul conștiința unei stări, nu a unei evoluții și nici a unei perspective temporale. Fără a fi savant, acesta trăiește cu iluzia că limba pe care o vorbește a fost întotdeauna așa cum el o vorbește; această iluzie care se reflectă într-o multitudine de fapte, se naște dintr-un obscur instinct de conservare socială.” (Bally 1951/I: 21).

Pentru Bally, stilistica este o ramură lingvistică eminentemente descriptivă, axată pe studierea reflectării lingvistice a afectivității, adică o disciplină întemeiată pe intuițiile sincronice ale locutorului care „trăiește cu iluzia că limba pe care o vorbește a fost întotdeauna așa cum el o vorbește”. Din moment ce poziția lui Bally se circumscrie doctrinei saussuriene, mulți dintre adepții săi au considerat că stilistica este o știință eminentemente sincronică.

Cu toate acestea, dacă se acceptă validitatea obiecției aduse de Coșeriu, trebuie afirmat, depășind viziunea lui Bally, că cercetarea faptelor de stil admite ambele perspective: descriptivă și istorică. Această viziune este susținută de Tudor Vianu (1968: 31), care notează că „Stilul este o noțiune în același timp sistematică și istorică”, sau, mai precis, „stilul este astfel, din punct de vedere metodologic, o noțiune mixtă în care se întrunesc perspectiva istorică și cea sistematică”. În cercetările de istoria limbii române literare, această idee este apărută și de alți specialiști reputați: „stilurile (...) sunt constituite istoric și aflate în strânsă dependență cu nivelul general de dezvoltare a culturii. Ele sunt structuri funcționale constituite în timp și supuse permanent transformării” (Chivu 2000: 24).

Ca primă manifestare a structuralismului, validată chiar de Ferdinand de Saussure și publicată înainte de prima ediție a

Cursului de lingvistică generală, concepția stilistică a lui Charles Bally reprezintă o etapă de răscruce în afirmarea unor idei dominante în perioada ce avea să urmeze. Definitivată înaintea proiectului teoretic saussurian, stilistica structurală a lui Bally este, în ciuda unor inerente fluctuații conceptuale și metodologice, o orientare lingvistică consacrată și durabilă, a cărei fructificare critică este în continuare posibilă.

Prin caracterul ei sumativ, personalitatea științifică a lui Charles Bally ilustrează oscilațiile și prefacerile care au favorizat apariția și dezvoltarea structuralismului. Succesor al lui Ferdinand de Saussure, reprezentant de seamă al școlii geneveze de lingvistică, inițiator al studiilor moderne de stilistică a limbii și, nu în ultimul rând, prestigios și atent analist al unora din fenomenele complexe ale vorbirii, Charles Bally este considerat un inovator, un reprezentant marcant al unei orientări științifice care „este cea mai apropiată de înțelegerea limbii ca „obiect cultural” (Coșeriu 2004: 21-22), cea mai atentă la nuanțele de semnificație și la valorile subiective ale acestora, cea mai dispusă să înregistreze și să valorifice multipla varietate „verticală” și „stilistică” a limbii” (Coșeriu 1997: 230).